

НЕНАД ЉУБИНКОВИЋ

РАЗВОЈ ИДЕЈЕ О ВЕЛИКОЈ ЦРНОЈ ГОРИ У КОНТЕКСТУ
МИЛУТИНОВИЋЕВЕ ПЈЕВАНИЈЕ ХЕРЦЕГОВАЧКЕ
И ЦРНОГОРСКЕ И ЊЕГОШЕВОГ ОГЛЕДАЛА СРПСКОГ

Да би се у потпуности разумела свеукупна Милутиновићева делатност у Црној Гори — морају се, бар у главним цртама, размотрити етапе у развоју идеје о великој, уједињеној Црној Гори, као и битни моменти у стварању и обликовању схватања да Црна Гора и Црногорци треба да буду оличење елитнога дела српске нације. Без основног познавања развоја идеје о великој, уједињеној Црној Гори не може се правилно разумети и протумачити Милутиновићева драма *Дика Црногорска*, не могу се схватити будимска и лајпцишка *Пјеванија*, а остаје потпуно не приметан покушај дијалога између *црногорских јуначких поевки* штампаних у државном алманаху Црне Горе, *Грлицы* (1835—1839) и будимске и лајпцишке *Пјеваније*. Изван битног историјско-политичког контекста немогуће је уочити памфлетски напад на будимску и лајпцишку *Пјеванију*, исказан концепцијом Његошевог *Огледала српског*. Његошево књижевно дело, посебно оно које настаје у владиним зрелим годинама (*Луца микрокозма*, *Огледало српско*, *Горски вијенац*, *Лажни цар Шћепан Мали*), мислим да се не може до краја ишчитати изван контекста, не само политичких и историјских збивања на просторима сувремене Црне Горе, већ ни изван контекста Милутиновићевог „црногорског раздобља“.

Значај рада на историографији Црне Горе за осмишљавање будимске и лајпцишке „Пјеваније“ Симе Милутиновића

Идеја о уједињеној црногорској држави која би обухватала просторе Старе Црне Горе, то јест четири конститутивне црногорске нахије: катунску, ријечку, љешанску и црмничку, као и

области које заузимају околна брдска племена (тзв. седам Брда) — настаје половином осамнаестог века, скромно. Први јасни траг у томе смислу, оставио је владика Василије Петровић. Он је штампао у Москви кратак спис под значајним и обавезујућим насловом *Историја о Црној Гори*.¹ Делце није писано са историографским, већ са политичким амбицијама. Намера митрополита је била да утицајне политичке кругове у царској Русији заинтересује за Црну Гору, у мери која обезбеђује:

а. сталну, годишњу материјалну помоћ Црној Гори и

б. руско званично признавање да је црногорска држава једина слободна православна држава на Балкану и да су у њу, као у могућег ослободитеља поробљених — уперени погледи осталих Срба, Босанаца, Македонаца, Албанаца и Бугара.

Митрополиту Василију Петровићу било је посебно стало да маленим прегледом црногорске историје наметне Русији идеју како нова Црна Гора настаје са родоначелником династије Петровић, са владиком Данилом Петровићем. Василије чини осмишљени напор да покаже како је владика Данило за настајућу нову црногорску државу и Немања и Сава. *Историјом о Црној Гори*, владика Василије је био намеран да укратко обавести утицајне људе у царској Русији о најважнијим моментима из црногорске историје. Идеја је била да се посебно подвуку догађаји који су у Русији већ били добро знани, популарни и међу самим Русима често спомињани (примерице: Косовска битка). Потом је све учинио како би посебно издвојио и подвукао збивања која су истицала старину руско-црногорских политичких веза и војних савеза (време цара Петра Великог и владике Данила Петровића).

Историја о Црној Гори јесте осредње литерарно дело, али политички вешто сачињено. Владика Василије Петровић наглашава, на пример, сличност новије руске и црногорске историје. Два братска, словенска и православна народа имају сличне животне и блиске историјске путове. Моћна Русија помпезно ступа на европску политичку сцену под царем Петром Великим, а „нова“ Црна Гора скромно излази на балканску политичку позорницу у једнако време, предвођена својим „оснивачем“ и „утемељивачем“ — владиком Данилом. Поседујући политички слух,

¹ Василије Петровић: *Историја о Црној Гори*, превео Радмило Маројевић; коментари Радослав Ротковић, библиотека »Montenegrina«, књига 3, Цетиње — Титиград, Лексикографски завод Црне Горе, 1985, 17—97; Јован Н. Томић: *О историји Црне Горе митрополита Василија Петровића*, Годишњица Николе Чупића, XXIII, Београд, 1904, 51—93; Боривоје Маринковић: *Василије Петровић Његош, данас*, Савременик, год. XIII, књига XXV, бр. 7, Београд, 1967, 656—667; Глигор Станојевић: *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740—1766)*, Београд, Историјски институт САНУ — Народна књига, 1979, 206 + (2); Мирослав Панчић: *Књижевност на тлу Дубровника и Боке Которске од XVI до XVIII века, коло LXXXIII*, књига 548 Српске књижевне задруге, Београд, СКЗ, 1990, 405—434. У поменутих деловима наведена је и сва друга важнија литература.

владика Василије Петровић истиче да Црна Гора ступа у турско-руски рат, као руски савезник 1711. године. Подвлачи грамоте, посланице цара Петра Великог Црногорцима у којима руски самодржац предлаже Црној Гори да се придружи Русији у рату против турске империје. Василије се труди да у маленом историјском спису не скреће пажњу читалаца на споредне, мање значајне детаље. За рускога читаоца уистину је неважно преко кога је Петар послао прамоте у Црну Гору. Милорадовића, дакле, Василије Петровић не спомиње. Међутим, подвлачи оно што руски читалац треба да сазна и упамти: како се руски самодржац обратио и другим хришћанским земљама да му помогну у рату, али се спремно одазвала једино малена Црна Гора.²

Пишући историју о Црној Гори, владика Василије жели да једновремено нагласи и помоћ коју је Црна Гора пружила моћнијем савезнику, али и невоље, које је због таквог држања морала да претрпи од отоманске империје. Василије не инсистира много на невољама. Исправно размишља да су Русима борбе против Турака итекако у живом сећању, па им није тешко ни да замисле како је могла да изгледа турска казнена експедиција против малобројног и слабо наоружаног противника. Дакле, оно што Руси треба да схвате — схватиће. С друге стране, претерано наглашавање Голготе црногорскога народа могло би лоше да се одрази на руску одлуку у новчаној помоћи Црној Гори. Ако у Црној Гори буде видела само злосрећника који је пропатио у жељи да јој помогне, царска Русија може да удели и симболичну помоћ. Василије, имајући то на уму, представља страдање Црне Горе као жалосну неминовност ратних метежа, и повременог и привременог окретања точка ратне среће. Василије подвлачи да Црна Гора јесте пропатила када је 1712. године сараскер Ахмет-паша повео казнену експедицију на њу, али су Црногорци турску војску разбили. На исти начин помиње и велики турски поход 1714. године. Војску од, како вели владика Василије, сто хиљада људи предводио је „везир Думан-паша Ђупрелић“. Међутим, и та војска била је потпуно поражена. Године 1712. Црногорци су се носили сами са Турцима, јер је царска Русија, после пораза на реци Пруту, била принуђена да склопи сепаратни мир. И две године касније Црногорци су принуђени да се сами боре против моћне турске империје. Овога пута су Црногорци напустили њихови суседи и тадашњи савезници Срби, а Херцеговци, су се, пак, придружили Турцима у војни на Црну Гору.³

Далеко од домовине, владика није у могућности да провери извесне податке. Тако се догађа да једино он, у својој историји турскога везира назива Думаном. Овај нетачни податак

² Василије Петровић: *Историја о Црној Гори*, 71—72.

³ Исто, 76—77.

(везир се звао Нуман) наћи ће се и у једној песми која, вероватно, потиче из пера потоњег владике Петра Првог.⁴

Владика Василије даје много простора догађајима који су се наводно збили у прве две деценије осамнаестог века. Те године владе владика Данила Петровића јесу и раздобље у коме Црна Гора стасавала и као државна организација и као војна сила која се мора поштовати, макар у балканским границама. Међутим, у Историји владике Василија Петровића нема помена истраге потурица, односно легенде о Бадњем вечеру. Овај догађај је поред свега онога што је речено да се збило у прве две деценије осамнаестог века (а може се рећи и пре свега тога) — преломни тренутак у црногорској историји. После невеселог раздобља које је настало након пропасти Црнојевића и трајало пуна два века — истребљење потурица обављено у ноћи Христова рождества јесте симболични почетак нове црногорске државе и, једновремено, нове владарске династије.

Многи познији испитивачи, било Његошевог *Горског вијенца*, било црногорске историје првих деценија осамнаестог века, склонили су да поверују како је легенда о Бадњем вечеру настала позније, у време владике Петра Првог и његове десне руке, секретара, саветника и песника Симе Милутиновића. Међутим, не само тзв. истрага потурица, и некоји други догађаји с почетка осамнаестог века, забележени у историјама Василија Петровића, а потом у Петра Првог Петровића, Симе Милутиновића, Димитрија Медаковића — подложни су сумњи. Чланови владајуће куће Петровића — Василије и Петар Први, као и најближи сарадници династије Петровића, секретари Црне Горе — Сима Ми-

⁴ Јован Н. Томић: *Питање Царева Лаза*, Посебна издања СКА, књига ХСIV, друштвени и историски списи, књига 42, Београд, 1933, 177. У седмом и осмом одељку студије, Томић је расправљао о „народним“ песмама које опевају догађаје из црногорске историје из 1712, 1714. и 1717. године, а потом и о Петру Другом Петровићу Његошу, као састављачу поменутих народних песама. Томићева разматрања су заснована на одличним анализама и у томе смислу су од знатне користи. Коначни закључак: да је Његош састављач песама о догађајима из раздобља 1711—1717 — неприхватљив је. Томић није први који је покушао да у Његошевој личности види и песника који је испевао неке песме о догађајима који су се збили у Црној Гори 1711—1717. Једнаку идеју имао је Петар Алексејевич Лавров (*Петр II Петрович Негош, владика черногорский и его литературная деятельность*, Москва 1887, 287—289). Аутор поменутих песама јесте митрополит, односно владика Петар Први Петровић, Његошев стриц (Никола Банашевић: *Пјесме о најстаријој црногорској историји*, Зборник радова САН, Књига X, Институт за проучавање књижевности, књига 1, Београд, 1951, 286—289). Истим проблемом бавио се и Никола Вукчевић: *Питање боја на Царевом Лазу*, Београд, издање аутора, 1968, пристајући у потпуности уз Банашевићев став (в. 71—72).

Расправљајући проблем односа Црне Горе и Дубровника у очи Пожаревачкога мира и Владимир Ђоровић се позабавио народним песмама који опевају догађаје из црногорске историје из раздобља 1711—1717. (*Одношаји Црне Горе са Дубровником до Пожаревачког мира*, Глас СКА, CLXXXVII, други разред, 94, Београд, 1941, 82 и даље.

лутиновић и Димитрије Милаковић, трудили су се да у својим историјама Црне Горе ударе што чвршће темеље црногорској државотворности. Сви они суштински започињу писање историје Црне Горе, описом ступања на владичански престо Данила Петровића Његоша. Догађаји и времена који су томе претходили — прелазе се сумарно. Пажња се делимично задржава на Црнојевићима, али само онолико, колико је потребно да читалац уочи да црногорска државотворност јесте некада постојала и да схвати да је због потурчења, односно издаје извесних чланова породице — Црна Гора изгубила и државу и слободу.

Поводом Василијеве *Историје о Црној Гори*, Глигор Станојевић је написао: „*Василијева Историја о Црној Гори је један пригодан спис у којем није вођено рачуна о историјским чињеницама.*...“

Непосредни Василијев политички циљ је био да себе прикаже као јединог аутентичног представника једине слободне земље на Балкану⁵.

Та тврдња се може, мање-више слободно проширити и на историје Црне Горе, које су писали, после митрополита Василија, Петар Први Петровић, Сима Милутиновић и Димитрије Милаковић. Појединачно посматране и прочитаване, оне очигледно нису поуздано историјско штиво. Здружено ишчитаване, оне се показују и исказују као занимљива слика времена у коме су настајале. Све оне заједно, и свака од њих посебно, желе да нешто докажу, односно потврде. Као и у *Историји о Црној Гори* Василија Петровића, и у овим другим историјским прегледима опстајања и развоја црногорске државотворности — значајан период јесте онај на самоме почетку осамнаестог века, посебно раздобље 1711—1717. Свакојако је ту много штошта сумњиво и историјски неаутентично. Међутим, политички је било потребно, штавише неопходно, да се тако шта измисли. Сви поменути писци историја Црне Горе, на пример, теже да покажу и докажу како је Црна Гора, бар један њен део, увек био слободан. Истицаће и да је црногорска црква аутокефална. Василије ће тврдити, остали понављати, да је Црна Гора вазда била слободна. Глигор Станојевић може себи да дозволи духовиту опаску:

Василије „није измислио традицију о вјековној слободи и независности Црне Горе. Та мисао прожимала је сваког Црногорца“.⁶

Међутим, чињеница јесте да су поменути историчари од „традиције“ начинили ауторитативну аксиомску истину. Тачна је, и не мање духовита, и друга Станојевићева опаска:

⁵ Глигор Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740—1766)*, 109.

⁶ Исто, 108; Љубомир Дурковић-Јакшић: *Митрополија црногорска никада није била аутокефална*, библиотека Свети Петар Цетињски, посебна издања, књига 1, Београд — Цетиње, Свети архијерејски синод Српске православне цркве и Митрополија црногорско-приморска, 1991, 11 и даље.

„Да је Василије казао истину о Црној Гори, руски двор не би обратио пажњу на његове молбе и захтјеве“.⁷

Митрополит Василије Петровић би се могао означити идејним зачетником и утемељивачем црногорске нације. Он јесте тврдио да су Црногорци Срби, али не било који Срби — већ онај бољи, најодабранији. Црногорци чине заправо елиту свег српства:

„и да се нијесу сви народи тако снажно оружјем бранили, засигурно би пали у ропство, као и остала Србија“.⁸

Нимало случајно, најгласнији носиоци идеје о великој Србији, потицали су из Црне Горе и Старе Херцеговине. Заступајући великосрпску идеју подвлачили су и непрекинуту слободарску традицију Црне Горе. Колико, пак, мало истине, а премного фантазије има у свему томе жучно су устврђивали Василијеви савременици и политички противници попут игумана Теодосија Мркојевића. Игуман Теодосије је, примерице, тврдио да је Црна Гора под турском влашћу од када је султан Зетом завладао, а да је под том истом влашћу и у тренутку када он то изјављује, у време Василијево.⁹

Иако сви поменути писци историја Црне Горе обухватају својим делом црногорску историју од њених почетака до власти тог времена — посебну пажњу обраћају раздобљу у коме на историјску и политичку позорницу ступа породица Петровић из Његуша са родоначелником митрополитом Данилом Петровићем. Очигледна је тежња поменутих историографа да црногорску историју до, закључно, краја седамнаестог века, исприповедају тако да и просечни читалац схвати колико је позитивно судбоносан био долазак Данила Петровића за митрополита Црне Горе.

Сима Милутиновић, на пример, завршава одељак о Станиши Црнојевићу и његовим потомцима карактеристичним речима:

„А они ш њиме потурчени Црногорци дошавши богати натраг свак у своју браћу пође, и дома ка' од пријед' стајат' и живјети, тек' у Турскоме закону, којино им је толико био смилио се, да су они у њему не само живјели и помрли, но и дјечи га својој намјетнули и оставили, и мнозину Црногорацах дома бившијех још тијем отровали и премамљивали; те тако самовољством и краткоумијем својим они и рајско дријево собствене слободе својом руком подсијецати уложили бјеху, како но за длаку и не подсијече, кад' се (потурице) Турци с временом проз биједну Црну Гору приумложе и преодолевати поч-

⁷ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740—1766)*, 108.

⁸ Василије Петровић: нав. дело, 83.

⁹ Јован Н. Томић: *О Историји Црне Горе Василија Петровића*, 91—92; Глигор Станојевић: *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740—1766)*, 109; Мирослав Панџић: *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке которске од XVI до XVIII века*, 428—429.

ну домороце и Христољубиве старосједиоце како ће се из поредачнога причања видети.¹⁰

Милутиновић већ ту припрема терен да у хипу премости два века, од краја петнаестог до краја седамнаестог и читаоце суочи са рађањем нове Црне Горе под управом владике Данила. Епска песма о синовима Иван-бега, прва песма-епска илустрација у Милутиновићевој *Историји Црне Горе*, као и сумарно набрајање црногорских владика у раздобљу од два века — представљају делом *интермедиј*, делом *ексординиј*, подруживање ономе што је претходило и припрему, увођење у „оно право“, битно што долази са владиком Данилом. Песму о синовима Иванбега Црнојевића преузима и црногорски државни алманах *Грлица* за 1835. годину.

Пажња свих поменутих писаца црногорске историје усредсређује се на личност владике Данила Петровића, као родоначалника, не само династије Петровића, већ и црногорске државе и идеје о Великој, уједињеној Црној Гори. Проучаваоци црногорске историје у деветнаестом и двадесетом веку, проверавали су и преиспитивали историјске списе да би утврдили шта је истина, дакле, шта је веродостојно, а шта не!

Проблем се може сагледати и из другог, не мање важног угла. Сматрам да далеко више времена и пажње треба посветити ономе што се није догодило, а неко је осетио потребу да недогођено измисли и осмисли. Много шта се дешава и нама и око нас — мимо наше воље, а по правилу, против наших интереса. Разматрати чињенице значи расправљати о ђуди слабо контролисаног догађања. Разматрати фалсификат, узроке настанка, сврху постојања, смисао опстајања и трајања — јесте, пак, нешто што може да нам уистину осветли и разјасни некоји историјски и политички тренутак. Далеко се занимљивије објашњење крије у чињеници да је неко измислио убиство, неголи у истини да се убиство догодило. Друго може да буде и последица афекта, а и зао исход несрећног случаја. Прво, пак, резултат је дугог и, зависно од могућности, темељног размишљања.

Укратко, ако Црногорци нису у прве две деценије владе владике Данила имали све војне успехе који се у раним историјама помињу, ако није било ни истраге потурица — који је то политички тренутак условио да они буду измишљени.

Врсни познавалац црногорске историје осамнаестог века, Глигор Станојевић, не верује у битку на Цареву Лазу 1712. године и назива је легендом:

„... Народна предање у Црној Гори и неколико записа говоре о томе да 1712. године нијесу страдали Црногорци

¹⁰ Сима Милутиновић Сарајлија: *Историја Црне Горе од искона до новијега времена*. Београд, 1835, 13.

него Турци и да је, штавише, турска погибија на Цареву-Лазу те године била таква да су „мртви Турци као лазина лежали“. Испрела се легенда да су Црногорци до ногу потукли турску војску од шездесет хиљада људи, да Турци 1712. године нијесу заузели Цетиње, и да је султан због овога пораза спремио нови поход на Црну Гору...“¹¹

Станојевић је још мање спреман да поверује да су Црногорци након једног наводног војног успеха 1706. године приморали Турке да мењају заробљену сабраћу за вепрове:

„Народна традиција забиљежила је да су Турци 1706. године сузбијени, с великијем губицима и да су Црногорци заробили много угледних бегова. Веле да су Црногорци заробљене бегове, да би им се нарутали, измијењали за свиње; за свакога бега по једног крмка“. Сигурно је да се ово односи на неки каснији турско-црногорски сукоб, јер те године Црногорци нијесу били у могућности да постављају овакве понижавајуће услове Турцима“.¹²

Глигор Станојевић разматра и проблем истраге потурица. Уочава његову симболичну вредност, ставља управо њу у први план закључујући:

„Потурице у Црној Гори нијесу нестале у једном дану, на Бадње вече. Истрага потурица одвија се у ослободилачкој борби Црногораца против Турака и њихових помагача унутар земље, Муслимана, јер су они били кочница те борбе. Иако владика Данило није очистио цијелу Црну Гору од Муслимана, њему припада заслуга што је био идеолог непоштедне борбе против Турака и Потурица. Он је уз много напора разбио традиционално племенско схватање да је племенска припадност изнад вјерске и у црногорско — племенско друштво унио идеју да је вјерско опредељење исто што и народна припадност. Без таквог опредељења немогуће је замислити ослободилачку борбу Црногораца у осамнаестом вијеку. Због саме чињенице да је владика Данило био инспиратор и организатор истраге

¹¹ *Историја Црне Горе*. Књига трећа. Од почетка XVI до краја XVII вијека. Том први. Титоград. Редакција за историју Црне Горе, 1975, 256. (Књигу су заједнички написали Глигор Станојевић и Милан Васић. Заправо највећи и историјски део — написао је Г. Станојевић. Васић је аутор само последњег поглавља треће књиге *Историје Црне Горе*).

¹² Исто, 241.

потурица у Црној Гори, њему је приписана изванредна улога као родоначелника династије Петровић¹³.

Станојевићеву закључну реченицу ставио бих пак под знак питања. Наиме, тврдећи да је „владика Данило био инспиратор и организатор истраге потурица“, Станојевић прихвата у бити чињенично стање, које нуде историје Симе Милутиновића, Петра Првог Петровића и Димитрија Милаковића. Несумњиво су тачна Станојевићева размишљања због чега је било потребно да „постоји“ *истрага потурица*: инсистирање на заједничком верском опредељењу, вероватно јесте био једини начин да се превлада племенска подвојеност и завађеност. Међутим, идеја *истраге потурица* битнија је од њене реализације. *Историје Црне Горе* Симе Милутиновића и Петра Првог Петровића, а то преузима и Милаковић, инсистирају да је истрага била потпуна. Милутиновић пише:

„Сада већ владика Данило истога годишта тајно говори војводу цетињскога и остале уздане Црногорце да његов давни умишљај у дело произведу, тако они на самј Бадњи дан вечером ударе суђ проз Црну Гору на Турке, сретно их ископају, неке посјекавши, друге прогнавши, а неке млађе искрстивши; ето тако се и тад' са свијем очисти и ослободи сва Црна Гора од Тураках, који су је били почели умложавањем самијем превазмогавати“¹⁴.

Петар Први Петровић има оштрије формулације, али је смисао истоветан:

„По овоме митрополита Данила говорењу, обећаше Црногорци да ће испунити његове наредбе, које и самијем дјелом нимало не растезајући засвједочише, побивши и прогнавши све своје потурчењаке, које се крстити не кћеше, од којих и данас находе се попомци на различита мјеста по Турској, такођер и у Црну Гору од онијех који су крштење примили и сваки готово назива се турскијем

¹³ Исто, 248—249. Култ породице Петровић стварао се упорно и дуго. У томе смислу је, на пример, занимљива књига Лазара Т. Перовића: *Дво-вјековна влада славне куће Петровић-Његоша. Приликом двјестагодишњице, Цетиње, Црногорска државна штампарија, 1896, 1—111; Династија Петровића* имала је и жестоке противнике у Црној Гори. Они су започели систематичну акцију за умањење вредности куће Петровића. У томе смислу карактеристична је књига — Андрија Лубурић — капетан Шпиро М. Перовић: *Поријекло и прошлост династије Петровића*. Књига прва, Београд, 1940, 294 стране.

¹⁴ Сима Милутиновић Сарајлија: *Историја Црне Горе*, Београд, 1835, 34.

прозванијем, неки Мухадиновићи, а неке Алићи, Рамадано-вићи, Хусеиновићи и пр.“¹⁵

Када се текстови Милутиновића и Петра Првога пажљиво погледају, намеће се закључак да је проблем потурчењака потпуно решен године 1702. или 1703. То даље значи да су у Црној Гори остали само „проверени“, „подобни и исправни“, речју — лојални. Нема ни дуговања крви, јер они који су побијени — мртви су, који су отишли — отишли су, а који су остали — наши су. Из тога произлази да се некадашњи потурчењак када из људских разлога дође у сукоб са званичном политиком и ставовима владајуће куће Петровића — може опоменути да не отпада од опредељења својих старих, дедова и прадедова, јер су се ови још за владике Данила определили исправно. *Истрага потурица* била је неопходна у процесу утемељивања идеје о црногорској државотворности и уједињењу. По логици да ако нечега и није било (а потребно је) то треба измислити — створена је. Тиме се извукла сва потребна корист из одређенога чина, а будући да тај чин није и извршен — никакве штете није било (а иначе би је морало бити). Довољно је само пажљивије проучити ситуацију на Балкану и у време владичанства владике Данила, а и током читавог осамнаестог века, па да се закључи да Црна Гора не би могла некажњено да спроведе погром турскога живља, без обзира на порекло тога живља, у обиму који је *истрагом потурица* означен. Ако је отоманска царевина слала казнене експедиције због учешћа Црне Горе у турско-руским раговима на страни Русије, шта би се тек догодило да су Црногорци у току једнога дана или (како мисли Станојевић) у дужем периоду систематски поубијали и (у мањој мери) покрестили турски живаљ. Уосталом, са верске тачке гледишта резултат је исти.

Уосталом, о истрази потурица расправљано је у нас много. Стручна литература о томе проблему веома је обимна. Мишљења су и даље подељена, мада се мора подвући да различите стране у овој полустручној, а често више политичкој, националној и верској полемици — оперишу само чињеницама које су одабрали.

Извесно је да није било никакве истраге потурица великих размера, не на онај начин како то представљају некоје тзв. *народне песме*, *Дика црногорска*, *Горски вијенац*, или, пак, Милутиновићева *Историја Црне Горе*, *Кратка историја Црне Горе Петра Првог Петровића*, *Историја Црне Горе Димитрија Милаковића*.

С друге стране, сматрам да приликом расправљања о постојању или непостојању истраге потурица и о њеном могућем о-

¹⁵ Петар Први Петровић: *Кратка историја Црне Горе*, у књизи *Фреске на камену*, (приредио Чедо Вуковић), библиотека „Луча“, књига 13, Титоград, Графички завод, 1965, 468.

биму — није се водило рачуна да се данас под Црном Гором подразумевају простори који ни почетком деветнаестог века, а камоли почетком осамнаестог — нису били у склопу Црне Горе. Постојећа документа која помињу истрагу потурица такође треба читати пажљиво. Мора се читати оно што пише. Историјско ишчитавање сведочанстава битно се разликује од књижевне рецепције одређеног документа.

Народне песме о *истрази потурица* изриком веле да се истрага догодила у Црној Гори. Ако одбацимо, а то морамо учинити, наша данашња подразумевања о просторности Црне Горе, ако прихватимо (а морамо) сувремена схватања о Црној Гори и Брдима — произлази да у Брдима никада није ни било истраге потурица. Она се, дакле, могла одитрати само у четири староцрногорске нахије. Према љубимним и темељитим теренским истраживањима Јована Ердељановића, сећање на истрагу потурица сачувано је у две нахије: у црмничкој и у ријечкој.¹⁶

У једноме тренутку се проблем истраге потурица учинио решеним. Никола Мусулин је обелоданио запис самога владике Данила Петровића. Запис је начињен на последњој страни једне литургијске књиге, а садржајем се директно односи на саму *истрагу потурица*.¹⁷ Иларион Руварац је у својој гласовитој *Монтенегрини* палеографском анализом утврдио да запис не потиче из Даниловог времена. Допустио је теоријску могућност да може да буде реч о познијем препису.¹⁸ Руварац иначе, у *Монтенегрини* заступа став да је истрага потурица била, како и Његош подвлачи у *Горском вијенцу*, крајем седамнаестог века, а не почетком осамнаестог. Руварац сматра да је до истраге потурица могло доћи током млетачко-турског рата 1687. године, а на наговор Млечана. Међутим, та, можда могућа истрага потурица, — нема никакве везе са владиком Данилом Петровићем, нити са породицом Петровића уопште. Црногорски владика је у то време био Висарион Бориловић из Бајица. Руварац претпоставља да је у време владике Василија Петровића (који истрагу потурица уопште не помиње) још било народних песама, а и народних предања који су опевали или казивали овај догађај, али стављајући

¹⁶ Јован Ердељановић: *Стара Црна Гора, Етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Српски Етнографски зборник СКА, књига тридесет девета, прво одељење, Насеља и порекло становништва, књига 24, Београд, 1926, 60 и даље.

¹⁷ *Гласник Друштва србске словесности*, књига 17, Београд, 1863, 315—316.

¹⁸ Иларион Руварац: *Montenegrina. Прилози историји Црне Горе*, друго издање. Земун, 1899, 173—183; Црногорски историчари, и у Руварчево време и касније полемисали су, експлицитно или имплицитно, са ставовима изнетим у *Montenegrini*. Руварчево анализирање кључних догађаја из новије црногорске историје доживљавали су као чин очигледног светогрђа. Посебно оштро неслагање са Руварчевим анализама и закључцима изрекао је Лазар Томановић (*Г. Руварац и Montenegrina*, прештампано из „Бранкова кола“ за 1899. год., Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1899, 95 и даље.

у први план владику Висариона и Бориловиће, Руварац даље верује да је након смрти Василијевоје, а због потреба династичке куће Петровића, дошло до преузимања овога догађаја. Куриозитета ради, а свакако и не само због тога, треба споменути да Његош у размаку од отприлике годину дана потпуно различито хронолошки одређује догађај, који је бар по члановима куће Петровића и њиховим присталицама, од судбоносног значаја за црногорску историју. Уз песму *Српски Бадњи вече у Огледалу српском* (штампаном 1845), Његош испод наслова песме, између заграда, песму датује „око 1702. год.“ Године 1847, спев *Горски вијенац* одређује као „историческоје собитије при свршетку XVII. века“. Разматрајући песме које опевају догађаје из новије црногорске историје (реч је заправо о збивањима у прве две деценије осамнаестог века), Никола Банашевић је пошао од Руварчевих ставова. Поводом текста наводног Даниловог записа, Банашевић је одлучно утврдио да Данило није аутор записа.¹⁹ Није допустио, дакле, ни могућност коју је, условно, оставио Руварац.

Мишел Обен, пошавши од оваквих полазишних уверења, проблем истраге потурица разматрао је два пута. Први пут је то учинио у врсној монографији о Његошу — *Visions historiques et politiques dans l'oeuvre poetique de P. P. Njegoš*, у поглављу посвећеном Његошевом *Огледалу српском*.²⁰ Ту ће, готово узгред, припоменути да Његош у *Гласу каменштака* не прави никакву алузију на истрагу потурица, док у *Свободијади* о томе има итекако помена.²¹ Обен запажа и да песма *Српско Бадње вече у Огледалу српском* не наводи на помисао да је истрага потурица могла бити већих размера. Петоро браће Маргиновића и Вук Бориловић (ипак је неко преостао у читавом послу) не представљају озбиљнију, импресивнију заверу.

Док је монографија о Његошевом поимању и претакању историје била још у штампи, Обен се вратио проблему истраге

¹⁹ Никола Банашевић: *Песничка легенда о Бадњем вечери*, Прилози КЛИФ, XXIII, Београд, 1957, 19.

²⁰ Michel Aubin: *Visions historiques et poetiques dans l'oeuvre poetique de P. P. Njegoš*, Paris — Belgrade, Universite de Paris-Sorbone — Faculte de Philologie de Belgrade, 1972, 189—214; Године 1989. у преводу Живојина Живојиновића Обенова књига је штампана и у нас: *Његош и историја у песничком делу*, Београд, „Књижевне новине“ 1988, 153—169.

²¹ M. Aubin: *Visions historiques et poetiques dans l'oeuvre poetique de P. P. Njegoš*, 198:

»Njegoš, dans *Glas Kamenštaka*, n'avait fait aucune allusion au massacre de la nuit de Noel. *Svobodijada*, par contre, rappelait que Danilo:

изгна Турке и појече
из области Црне Горе“.

Одломак није наведен према српском преводу књиге, јер у њему једноставно — не постоји. Уопште има доста одступања и разлика између књиге штампане 1972. године и превода из 1989. Чини се, да је Обен, у договору са преводиоцем, понудио нешто измењен, а и скраћен текст.

потурица у чланку Легенда о Бадњем вечеру и европска књижевност.²² Обен полази од Банашевићевог става да наводни запис Владике Данила о истребљењу потурица нити је настао у Данилово време, нити му је Данило аутор. Наставивши да размисља на тај начин, Обен је дошао до закључка да о истрази потурица нема помена до Милутиновићевог доласка у Црну Гору: „Фрапантна чињеница, у историји легенде о истрази потурица, јесте да се она одједном, одмах по доласку Симе Милутиновића на Цетиње гласно прочула, док до 1828. нема од ње никаквог трага“.²³

Обен том приликом подсећа да је о истрази потурица реч у петом чину *Дике Црногорске*, коју је Милутиновић написао 1828. године. Истрага потурица се потом опева у тзв. народној песми штампаној у *Пјеванијама* Чубре Чојковића. У будимској *Пјеванији* песма носи наслов *Ослобод*, а у лајпцишкој *Пјеванији* — *Све-ослобод*. У Милутиновићевој *Историји Црне Горе* песма је штампана без наслова, као епска илустрација хроничарског текста. О истрази потурица реч је и у *Краткој историји Црне Горе* Петра I Петровића Његоша, која је после његове смрти наштампана у државном црногорском алманahu — *Грлицу*.

Обен закључује да је легенда о бадњем вечеру смишљена у раздобљу од Милутиновићевог доласка у Црну Гору (јесен 1827), па до онога дана у 1828. години, када је написан пети чин *Дике црногорске*. Након тога, Милутиновић и Петар Први само раде на популарисању легенде. У раздобљу од седам година (1828.—1835) појавило се неколико књига у којима је приповест о истрази потурица била на овај или онај начин наглашена. Обен даље претпоставља да је Милутиновићу као инспирација за легенду о бадњем вечеру послужио Шилеров *Виљем Тел*, или *Сицилијанско вечерње* Казимира Делавиња, или трагедија *Ђовани да Проџида* Банбатисте Николонија. Истини за вољу, Обен се намах исправља. Не верује да је Милутиновић могао да познаје *Сицилијанско вечерње*, јер је париска премијера била 1819. године, а комад је преведен на немачки језик тек 1845. Николони је своју трагедију започео да пише 1817. године, али премијера је одржана у Фиренци тек 1830. Преостаје једино да је на Милутиновића могао да утиче Шилеров *Виљем Тел*, изведен још далеке 1804. године, исте године када је започео српски устанак. Помишљање на Шилера није, пак, Обенова оригинална идеја. Са таквом могућношћу забављао се иронично, по обичају, Иларион Руварац у *Монтенегрини*.²⁴

²² Мишел Обен: *Легенда о Бадњем вечеру и европска књижевност*, Филолошки преглед, I—IV, Београд, 1971, 13—17.

²³ Исто, 13. О истрази потурица нема никаквога помена ни у објављеним списима тајног ватиканског архива (в. Марко Јачов: *Списи тајног ватиканског архива XVI—XVIII*, Зборник САНУ за историју, језик и књижевност српског народа, друго одељење, књига XXII, Београд, 1983.

²⁴ Ил. Руварац; нав. дело, 176—178.

Обен некоје чињенице није узимао у обзир. Не користи ни све резултате Банашевићевих анализа, иако управо од овога полази. Није, на пример, *Пјеванијама* означио певача — Мата Радова Мартиновића Бајицу, а да је познато како је мајка владике Рада била родом од Мартиновића из Бајица.²⁵ Ако се има у виду да је сећање на истрагу потурица, према Ердељановићевим теренским истраживањима, забележено само код Теклића и Цетињана, онда се легенда о бадњем вечеру, као догађај скромних размера и локалног, уско племенског значаја — могла пренети у племенским оквирима. Чин петорице Мартиновића и Вука Бориловића могао је Милутиновићу да допре до ушију уз локалне племенске традиције. Милутиновићево познавање литературе, посебно љубав према Шилеровом стварању, свакако су допринели да песник намах уочи сав симболички, политички, али и поетски набој опеванога чина. Милутиновић у договору са владиком Петром Првим Петровићем, а свакојако уз његову сагласност, развија широку акцију популарисања истраге потурица. Намах се од локалне „истраге потурица“ коју је спровело шест људи на уском простору — осмислила широка акција верскога чишћења, које се, у време коме нико од живих није ни случајно могао да сведочи, одиграла на просторима васколике Црне Горе.

Никола Банашевић јесте тврдио да је наводни запис о истрази потурица владике Данила Петровића — неаутентичан. Међутим, једновремено је упозоравао на вероватно родбинско сродство између означеног певача песме о истрази и Његоша. Тиме је, на особен начин допуштао могућност да легенда о бадњем вечеру, да легенда о Мартиновићима и Вуку Бориловићу има и аутентично, историјско исходиште, мада свакојако скромнога обима. Мишел Обен је у потпуности са свим последицама, прихватио Банашевићев став да је Данилов запис о истрази потурица неаутентичан. О Банашевићево упозорење оглушио се, такође, без икакве резерве, трунке опрезности.

Разматрајући легенду о Бадњем вечеру у трећем тому *Историје Црне Горе (Од почетка XVI до краја XVIII вијека)*, Глигор Станојевић се користио и сведочанством барског, потоњег задарског надбискупа Вићентија Змајевића, огорченог противника владике Данила Петровића. За владика Данила, Змајевић је написао да је „неумољиви непријатељ Турака, којима се са гласношћу земље заклео на вјечно непријатељство, пошто је носио на раменима колац, додијелен му као страшан инструмент његове смрти“. Змајевић додаје да ће Сава Петровић заменити владика Данила „толико познатог ради самовоље свога управљања владикау цетињског, који пошто је умрљан људском крвљу,

²⁵ Н. Банашевић: *Песме о најстаријој црногорској историји у „пјеванији“ Симе Милутиновића*, Зборник радова САН, књига X, Институт за проучавање књижевности, књига I, Београд, 1951, 254.

проливиеном по његовом наређењу и његовим саучесништвом, изгледа да не може више вршити црквене обреде'. Сведочанство Вићентија Змајевића, мада је обелодањено давне 1899. године, искоиришћено је у овом смислу тек 1964. године у критичком издању *Горског вијенца*, са предговором и белешкама Риста Ј. Драгићевића. Прихвативши бит Змајевићевог сведочанства, тим значајнијег, јер потиче од заклетог непријатеља, Глигор Станојевић је наставио размишљања у смеру који се нудио. Истраге потурица, јесте, дакле, било, али никако не у обиму који наговештавају *Дика црногорска*, песма коју је испевао неко из породице Петровића и *Горски вијенац*.²⁶

Историчари Црне Горе, Василије Петровић, Сима Милутиновић, Петар Први Петровић — створили су, а потом на различите начине понављали и одржавали одређене историјско-политичке контексте. Василије Петровић историографски уобличава владавину владике Данила Петровића, родоначелника династичке куће Петровића. Он је идејни творац наводних сјајних војних успеха владики Данила. Од скромних историјских збивања начинио је догађаје од изузетнога значаја, у неким случајевима мењао је и првобитни исход збивања и последице у смеру који му је одговаро. Политички добрс замишљена и до детаља осмишљена прича није била намењена Црној Гори. Политичка и материјална корист из тако сачињене приповести могла се добити само у Русији. Њена проходност у Црној Гори била је отежана једноставном чињеницом да је у време објављивања *Историје о Црној Гори* било живих сведока Данилове владе. Уосталом, од оних који су знали другачију истину, она је и била жестоко критикована и оспоравана.

Измењени политички услови за време владавине Петра Првог Петровића, а још више знатна временска удаљеност омогућили су Сими Милутиновићу, да, у договору са старим владиком Петром, настави и поентира посао који је започео владика Василије. Поновљене су приче о славним догађајима који су се у густом следу издешавали за владе Данила Петровића. Њима је Милутиновић придодео и политички можда најзначајнији — истрагу потурица. Том причом Милутиновић је спретно повезао свеукупну црногорску историју у прихватљиву, логичну причу. Приказ владе Црнојевића, Милутиновић завршава наглашавањем проблема који је настао потурчивањем значајног броја Црногораца, предвођених сином Ивана Црнојевића. Владарска породица Црнојевића изгубила је владарски трон, Црна Гора је привремено потпала под Турке, а у њој самој као унутрашња рак рана појавили су се потурчењаци. Пуна два века Црногорци не успевају да нађу решење за све невоље које су им као зло

²⁶ Историја Црне Горе, том трећи, 247—248. О Вицку Змајевићу в. Мирослав Пангић: *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, 265—294.

завештање оставили последњи Црнојевићи. Сима Милутиновић описивање владавине Данила Петровића започиње приказом решења проблема потурчењака. У часу када Милутиновић уноси овај детаљ у црногорску историографију за тако што постоји и додатни разлог. Црну Гору не сачињавају само четири конститутивне нахије. Захваљујући војној и дипломатској вештини владике Петра Првог Петровића у склопу његове Црне Горе су и нека брдска племена. Од 1796. године Црној Гори се тешње придружују Бјелопавлићи и Пипери.²⁷ Од 1820. придружују се и Морачани и Ровци.²⁸ У одређеним временима и они су знали да буду уз Турке. Њима је такође могла да буде од користи прича о истрази потурица.

Димитрије Милаковић, у својству секретара Црне Горе и уредника државног алманаха *Грлица*, и Његош у својству владике Црне Горе — начинили су одличан политички потез када су у *Грлици* 1835. обелоданили *Кратку историју Црне Горе* коју је, вели се, начинио стари, тада већ и свети владика Петар Први Петровић. Управо његов ауторитет, увећан чињеницом да га нема, а да је проглашен за светитеља 1834. године²⁹ био је неопходан да свему написаном да потребну тежину и веродостојност. Тиме је, на особен начин, кодификована и Милутиновићева *Историја Црне Горе*, као и Василијева која јој је претходила, односно Милаковићева која ће је тек следити.

Војни успеси митрополита Данила описани у историјама Василија Петровића, Симе Милутиновића и Петра Првог Петровића — импресионирају. Масакр Турака на Цареву Лазу, још више понижавајуће мењање Турака за свиње (по муслиманском веровању нечисте животиње), оставља дубок утисак на читаоце, као и на слушаоце. Родоначалник династије Петровића чини се

²⁷ Ђоко Д. Пејовић: *Црна Гора у доба Петра I и Петра II. Оснивање државе и услови њеног развика*, Београд, „Народна књига“, 1981, — *Односи са брдским племенима до тјешњег повезивања са Бјелопавлићима и Пиперима*, 132—135.

²⁸ Исто. — *Уједињење с Морачом и Ровцима (1820), одржавање веза са Кучима и Васојевићима, искушења стваране заједнице у вријеме обрачуна Турске с ослободилачким покретом на Балкану*, 152—160.

²⁹ Ђоко Д. Пејовић: *Црна Гора у доба Петра I и Петра II. Оснивање државе и услови њеног развика*, Београд, Народна књига, 1981, 121—123, са фотокопијом Његошевог „Објављенија и поздрава“ црногорском и брдском народу од 18. односно 30. октобра 1834. о проглашењу Петра Првог Петровића за светитеља; Леонтије Павловић: *Култови лица код Срба и Македонаца. (Историјско-етнографска расправа)*, Посебна издања Народног музеја у Смедереву, књига прва, Смедерево, 1965, 172—187. Светитељски култ Петра Првог Петровића установио је владика Петар Други Петровић Његош. Прогласом, датованим по старом календару, 18. октобра 1834. обавестио је народ црногорски да је отворена гробница Петра Првог, јер му се старац у сну јавио и наредио му да то учини. Тело старог владике било је нетакнуто, као и одежда, а осим тога утврђено је да тело мирише. Његош је прогласом одредио и дан прослављања — Петровдан, владичин имендан. Тропар и кондак Петру су написани исте, 1834. године, а житије је саставио митрополит Михаило тек 1893. године.

у сваком погледу изузетан. Што се писци историја више приближавају збивањима која су могла бити упамћена, којима још може бити живих сведока — и Милутиновић и Петар Први су све уздржанији.

Обојица, међутим, воде рачуна кога ће све и међ Петровићима хвалити. Милутиновићева идеја, свакојачко, одлична, јесте да новија црногорска историја има двојицу великих владика-владара. Први јесте Данило Петровић, а уз раме му је Петар Први Петровић.

Државотворне идеје Петра Првог Петровића једнаке су по историјама Василија Петровића, Симе Милутиновића и самога Петра Првог судећи, онима, које је наводно имао његов предак, владика Данило. Да би идеје оживотворио, Петар Први се позива на дела и речи родоначалника династије Петровића. За разлику од владике Данила коме насиље, како сведоче савременици, није било странао, Петар Први Петровић опстаје, окупља, умирује, напредује готово искључиво путем клетве. Чим нешто запне, а запињало је непрестано, стари владика диже руке према небу и куне. Основна тежња његове управе Црном Гором јесте да брдска племена прикључи Старој Црној Гори, да међ њима пробуди свест да им је Црна Гора свакојачко ближа и од скадарског и од босанског везира. То није био нимало лак задатак. Племенска подвојеност је била велика. Осим тога, брдска племена су била, може се рећи, ако не природни, а оно сигурно вековни непријатељи Црногораца. Са Брда су силазили у нахије, пљачкали, отимали стоку. Често су се брдска племена привремено удруживала са турским одредима. Окупити их и припојити старој Црној Гори подразумевало је превазилажење готово вековних непријатељстава. Такви циљеви подразумевају и употребу разноврсних средстава. Једно од тих, можда најефикасније, било је одавање почasti брђанском јунаштву.

Смишљено, свакако у одређеном договору и са владиком Петром Првим, Милутиновић приступа сакупљању народних песама управо међу Брђанима. Староме владики Петру Првом било је итекако јасно какву моћ међу Црногорцима и Брђанима има народна песма. Та свест је и узроковала да сам владика испева одређене еписке песме у народном духу, Песме су угледале свет на страницама Милутиновићеве *Историје Црне Горе*: пјесма о Иван-бегу Црнојевићу и његовим синовима, песма о српском бадњем вечеру (*Сабор чини Хаџи-поне Јове*), песма о грамотама које је Петар Велики упутио Црногорцима, позивајући их да му се придруже у рату против Турака (*Кад' Русија с Турцима' ратоваше*), песма о борби на Цареву-Лазу 1712. године (*Књигу пише царев серашћере*), песма о походу Синан-бега Ченгијића а Црну Гору 1717. године и неуспелом удару на село Трњине (*Захвали се Ченгијић Синан-бего*), песма о неуспелом нападу Турака на Црну Гору у време владике Василија (*Књигу пише од Босне везире*), песма о Шћепану Малом (*Књигу пише*

дужде Млечанине). Ако се пажљиво погледа, осим последње песме, све друге певају историјски сумњиве догађаје, оне чије је постојање под знаком питања или, ако су се и збили — нису се одиграли на начин како је у Милутиновићевој и Петровој историји назначено. Испевавши поменуте песме, владика Петар Први једноставно пушта у народ жељене верзије збивања и осмишљене описе догађаја. Њихово би историјско постојање одговарало Петровим државним и државотворним идејама, али би такве Петрове потребе задовољило и само распрострањено уверење како се тако шта некад збило.

Милутиновићева *Историја Црне Горе* има два паралелна, сагласна тока. Први чини писање самога Милутиновића (по владицином причању, некад и диктату, како је изриком подвучено). Други ток чине илустративне епске песме које, у хронолошком следу, певају у народном духу стожерне и преломне догађаје из црногорске прошлости. Седам их је на броју. Шест песама певају догађаје који су се збили за време владавине породице Петровић. Четири песме се односе на збивања из времена Данила Петровића, родоначалника династије Петровића и творца Нове Црне Горе, а по једна песма се односи на догађаје из времена владике Василија, односно владике Саве Петровића. Прва у следу пева синове Иванбегове, сумрак државе Црнојевића и настајање потурчењака на црногорским просторима (*Историја Црне Горе*, 14—20). Друга се односи на легенду о Бадњем вечери, односно на истрагу потурица (*Историја*, 35—44). Трећа пева долазак Милорадовића у Црну Гору са задатком да у име цара Петра Великог позове Црногорце да се придруже Русији у рату против Турака (*Историја*, 50—54). Четврта пева сјајну црногорску победу на Цареву Лазу (*Историја*, 58—64), а пета неуспео напад турске силе на село Трњине (*Историја*, 71—75). Тих првих пет песама истим следом објављује и Његош у *Огледалу србском*. Следеће две песме у Милутиновићевој *Историји Црне Горе* наштампане су у *Огледалу* тек под бр. 19 и 24. Под бр. 19 штампана је шеста песма из Милутиновићеве историје (*Књигу пише од Босне везире*), познатија иначе под насловом који носи у *Огледалу*: *Стан полако рогоје, много ти је обоје* (*Историја*, 85—90). Песма пева некакав неуспео турски напад на Црну Гору у време владе владике Василија. Последња, седма песма у *Историји Црне Горе*, она о Шћепану Малом, испевана је да покаже сву безначајност Шћепанове личности и да истакне све недаће које је Црна Гора морала да преброди због тога што се у једном тренутку одвојила од проверене династије Петровића и приклонила другом вођи. Епске песме из *Историје Црне Горе*, читане једна за другом у хронолошком следу, јесу прва званична, озакончена историјска црногорска песмарица. С обзиром на циљ, догађаји су значајки одабрани и песмама одговарајуће истакнути. Милутиновићев текст *Историје Црне Горе* одлично се слаже и допуњује са песмама. Аутор песама у књизи није озна-

чен. Милутиновић није, свакако у договору са старим владиком, а још вероватније на владино инсистирање, означио аутора стихова. Песме су имале задатак да обаве значајан пропагандни посао међ Црногорцима, а добро је знано да пропагандна порука губи у ефикасности када јој је аутор познат. Очигледно су и Милутиновић и сам владика Петар Први мислили да је за посао који *Историја Црне Горе* треба да обави у народу — боље да се не зна име аутора песама.

Седам епских песама у Милутиновићевој *Историји Црне Горе* представљају особен избор догађаја историјски значајних, и за црногорску државотворност потребних, које народ свакако треба да зна и памти. Реч је о утицајним догађајима који су битно одређивали потоњу црногорску историју. Све песме, од прве, о Иван-бегу Црнојевићу и његовим синовима, до последње (о збивањима у време Шћепана Малог) нису тзв. народне песме. Расправљајући о пореклу песама о најстаријој црногорској историји у *Пјеванији* Симе Милутиновића. Никола Банашевић је био склон да их готово све припише владика Петру Првом. Међутим, у некојим случајевима, као на пример, у питању песме о Црнојевићима — био је резервисан. Није могао да прецизније одреди степен владиног или Милутиновићевог учешћа у остварењу песме.³⁰ Поступак који је касније применио Његош приправљајући *Огледало српско*, где је у већини случајева у којима је узимао песме које су објављене и у *Историји Црне Горе* и *Пјеванији* — предност давао верзијама из *Историје* — навео је, чини се, Банашевића на криви пут. Стекао је уверење да су песме у *Историји*, већим делом из пера владике Петра Првог, а да су извесни стихови, одступања, разлике у појединим стиховима — резултат Милутиновићевих интервенција. У овоме тренутку, само напомињем да *Историја Црне Горе* и у историографском и у псеудоисториографском делу јесте чврсто осмишљена целина. Исту такву целину чине и епске песме које је „илуструју“. Све песме су прошле кроз *заједничку редакцију* владике Петра Првог и Симе Милутиновића. Приписивати поједине стихове само једноме од њих, у већини случајева је чисто нагађање. Његош се није определио за верзије у *Историји*. Због тога што оне одражавају верније литерарна схватања и песнички поступак његовога стрица. *Историја Црне Горе* јасно, политички прецизно и недвосмислено, исказује битна схватања и политичка полазишта Петра Првог, указује на пут којим треба ићи у стварању велике и уједињене Црне Горе. *Историја Црне Горе* јесте историјски преглед и политички концепт Црне Горе. Милутиновићеве *Пјеваније* настају из жеље и политичке нужности да се придобију брдска

³⁰ Никола Банашевић: *Песме о најстаријој црногорској историји у „Пјеванији“ Симе Милутиновића*, Зборник радова Института за проучавање књижевности, САНУ, књига прва, Београд, 1951, 275—299.

племена. Реч је дакле о делима која су у бити различита, али која у одређеним историјским тренуцима могу бити и у сагласју и међусобом се допуњавати. Према једнакој логици, у одређеним историјским моментима поменута два дела могу бити и сучељена, па и у огорченом сукобу. Уосталом, такве ствари нису нимало ретке кад се дела осмишљавају и сачињавају у духу ако не дневне, а оно бар краткорочне политике. Чињеница је и да Милутиновићеве две *Пјеваније*, будимска и лајпцишка нису начињене у једнаком духу. Будимска *Пјеванија* је много ближа ставовима Петра Првога Петровића, него ли је то лајпцишка *Пјеванија*. У будимској *Пјеванији* постоји одређена сразмера међ црногорским и брђанским песмама. У лајпцишкој *Пјеванији* та је сразмера битно нарушена на штету црногорских, односно у корист брђанских песама. Милутиновићева *Пјеванија* јесте и у својој првој, будимској верзији делимично одраз Милутиновићевих личних политичких виђења и концепција, а у лајпцишком облику она је то у драстичној мери. Опредељујући се за верзије песама из *Историје*, Његош се не опредељује за аутентичнији литерарни текст свога стрица, већ се наглашено противставља Милутиновићевој политичкој концепцији.

Да би све било јасније, усредсредимо пажњу да седам песама из *Историје Црне Горе*. Оне опевају кључна збивања из црногорске историје увеликом временском раздобљу: од последњих Црнојевића (крај петнаестог века) до Шћепана Малог, до времена која непосредно претходе владавини Петра Првога, до времена којима је сам владика сувременик. Ако се ова начелна тврдња даље анализира, пада у очи да само једна песма, она прва о Иван-бегу Црнојевићу, о његовим синовима Ђуру и Станиши, припада ранијим временима. Смисао постојања јој је да укаже на сјај и беду владарске куће Црнојевића. Гласовита владарска породица уклања се са историјске и политичке сцене остављајући Црној Гори у наслеђе живу рану, потурчењаке. Пуна два века не заслужују ни по владици Петру Првом, нити по Сими Милутиновићу — већу пажњу читалаца и слушалаца. Збивања у томе раздобљу приказана су сумарно, летописачки. Нема нити једне епске песме која би народу црногорскоме указала на догађаје памћења достојне. Почетком осамнаестог века ступа на политичку сцену митрополит Данило, први из куће Петровића и племена Његуша. *Историја Црне Горе* усмерава пуну пажњу на поступке владике Данила и збивања у његово време. *Историја* шаље народу и одређену поруку путем четири песме чији садржај сажима битне, прекретничке догађаје из времена када је владика Данило управљао Црном Гором. Прва у редоследу, и најзначајнија, је песма о истрази потурица. Милутиновић и Петар Први Петровић датују тај наводни погром потурченог становништва у 1702, или 1703. годину. Ово датовање задржао је и Његош у *Огледалу српском*, али је од њега одступио годину дана

касније одређујући *Горски вијенац* као „историческо собитије с краја осамнаестог века“. Поручује народу да је исправљена грешка Црнојевића и да после два века Црна Гора може сама да одлучује о сопственој судбини и даљем путу. Друга песма показује колики је углед владика Данило брзо прибавио Црној Гори. Велики руски самодржац, цар Петар Велики, грамотама које шаље преко пуковника, Црногорца родом, Михаила Милорадовића — позива Црногорце да му се прикључе у рату против турске државе. Моћној царској Русији потребита је црногорска помоћ, не би ли заједничким снагама поразили отоманску царевину. Веће међународно политичко признање тешко се може замислити. Трећа песма нас уводи у смутна времена настала после пораза руске војске на реци Пруту и принудног умира са султаном. Црна Гора и њена акција тим миром није обухваћена. Сав пнев моћне отоманске државе усмерава се, усредсређује на Црну Гору. Међутим, владика Данило спремно дочекује велику турску војску у Врани планини. Пораз Турака је страшан. Због тога што су њихова телеса лежала свуда по кршу, као лацина, место се прозове Царев-Лаз. Ова песма је, свакојако, веома занимљива. Прво пада у очи да творац песме чини велики напор како би направио што наметљивију паралелу између кнеза Лазара са којим, по народној традицији, пропада српско царство, и владике Данила, са којом се оно, у одређеном смислу, обнавља. Свачега има у тој песми, чак и ухођења турске војске и лажнога извештаја ухода. Песма је значајна још по нечем: „ужој“ Црној Гори помажу и поштени припадници Брда — Вук Раслапчевић.³¹ Он се прихвата да калаузи турској војсци, али то чини тако што је одводи у припремљену клопку.

У песми о Милорадовићу и царским грамотама, реч је била о молби царске Русије да малена Црна Гора потпомогне у борби против Турака. У песми о борби на Цареву-Лазу показано је, пак, како малена Црна Гора сама може да савлада моћну отоманску империју. Песма која следи, о походу Синан-бега Ченгијића на Црну Гору 1717. треба само да нагласи, како Царев-Лаз није случајност.

Наследници Данилови на владичанском трону Црне Горе — владика Василије Петровић и владика Сава Петровић — нису посебно изразите политичке фигуре. Међутим, да би се одржао континуитет угледа куће Петровића и племена Његушког, народу су предочене две епске песме. Прва опева неуспео напад

³¹ Владимир Ђоровић: *Личности народне песме*, 1. Један помен Вука Раслапчевића, 2. Погибија војводе Илије Косорића, Прилози проучавању народне поезије, Београд, год. VI, Београд, 1939, 153—154; Новак Килибарда: *Објашњења уз Огледало српско*, у књизи П. П. Његош, *Огледало српско*, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, књига пета, четврто издање, Београд, 1975, објашњење уз стих 47 пете песме у *Огледалу*, 500.

на Црну Гору за време владике Василија.³² Друга и једновремено последња у оквиру ове мале историјске песмарице, односи се на појави Шћепана Малог у Црној Гори. У политичким збивањима везаним за појаву лажнога цара, владика Сава Петровић није се најбоље снашао, а није се добро ни држао. Мало је допринео и Шћепановом уклањању. Међутим, како у време Петра Првог и Милутиновића, крајем треће деценије деветнаестог века, још може бити живих, а свакако тим временима блиских сведока — Петар Први се у заједници са својим секретаром одлучује да догађаје представи из једног особеног угла. По њима двојици, Шћепан Мали, самозванац, готово и не постоји. Не користе се ни неки постојећи политички трачеви који Шћепана приказују као кукавицу. Једноставно се показује Црногорцима да у одређеним, битним догађајима, у борбама против Турака — Шћепана Малог нема. Песма га не блати, не ружи, она га само мимогред припомиње.

Владика Василије Петровић је *Историјом о Черној Гори* започео писмено стварање култа владике Данила и куће Петровића. Петар Први Петровић у сарадњи са Симом Милутиновићем, тај посао је не само наставио, већ и потпуно осмислио. И *Кратка историја Црне Горе* Петра Првог Петровића и *Историја Црне Горе* коју Сима Милутиновић пише уз, како вели, значајну помоћ Петра Првог — имају исти циљ да покажу како Црна Гора, Стара Црна Гора, има изграђену идеју државотворности и слободарски дух. Доследно, ова два историјска дела величају значај и успехе „уже“ Црне Горе. То такође чине и епске песме у Милутиновићевој *Историји Црне Горе*. Милутиновићева *Пјеванија*, у будимској верзији, имала је да настави, продуби и прошири утврђене идеје. Њен основни задатак је био да напоре до стави песме које певају о подвизима уже Црне Горе и оне које опевају бојеве Брђана. Дакако, било је важно да се у последњем случају не саопштавају песме које опевају бојеве, посебно не оне успешне, Брђана против Црногораца. Будимско издање *Пјеваније*, бар у највећем делу избора — ако и није сачињено са знањем и одобрењем владике Петра Првог Петровића, свакојакo није осмишљено против његових интереса. Уосталом, у Милутиновићевој непосредној близини било је и других умних људи којима је итекако био јасан значај писања историја црногорске државе, као што им је била очигледна неопходност сакупљања и обликовања корпуса народних песама са темом из историје уже Црне Горе и брдских племена. У томе смислу, карактеристичан је пример Мојсија Зечевића, игумана манастира Бурђевих ступова код Берана. Близак сарадник Милутиновићев током песниковог боравка у Црној Гори, Зечевић је заступљен у Милутиновићевој *Пјеванији* и сопственим, а и народним песмама. Од Зечевића је

³² в. Н. Килибарда: *Објашњења уз Огледало српско*, напомене уз песму бр. XIX — *Стан полако, Рогоје, много ти је обоје*, 529—531.

Милутиновић, колико данас знамо, записао пет песама, а штампана две, обе у лајпцишкој Пјеванији. Објављене су песме: под бр. 158 — *Млогостручна невјера* и бр. 159 — *Цар и Секула*. У рукопису су остале три и наштамpane су у *Додатку*, у новоме издању Пјеваније. То су песме: *Отмица љубе Брајотића Вука*, *Бој на Иванковцу* и *Делиграду* и *Карађорђево војевање у Старом Влаху 1809. године*. Биће да је Милутиновић штампана две песме за које је веровао да им је Зечевић само преносилац. Међутим, рекло би се да је у свих пет случајева, Зечевићево учешће у коначном обликовању песме — у мери која не допушта да се његова улога гледа како другачије до ауторска.³³ И као близак сарадник Милутиновићев у Црној Гори, али и као песник и политички писац у временима која су била значајна за будућност Црне Горе, игуман Мојсије Зечевић свакако привлачи пажњу и захтева озбиљна истраживања.³⁴ Није само по својој људи Милутиновић онолико времена прикупљао песме, готово искључиво међу Брђанима. Није такође случајно, што блиског сарадника у томе послу има у игумана Мојсију Зечевићу, једном од најистакнутијих личности у стварању црногорске државе. Милутиновић је имао задатак да у име куће Петровића, представника Старе Црне Горе — пружи руку пријатељства и сарадње Брђанима. Његово борављење међу Брђанима уверавало је последње да стари владика, и читава Црна Гора уз њега, жели њихово пријатељство, јер их изузетно поштују. Инсистирање на подвизима Брђана — годило је брђанској сујети; наглашавање организованих војни Црне Горе и Црногораца против Турака — указивало је на корист коју ће и једни и други имати од заједништва, по логици: удружени смо јачи. Милутиновић је посао добро обавио. Међутим, претерао је у подвлачењу брђанскога ју-

³³ Р. Меденица: *Наша народна епика и њени творци*, Цетиње, 1975, 138—139. Меденица такође сматра да је Зечевић и творац песама које је Милутиновић наштампана у лајпцишкој Пјеванији. Но, то саопштава на свој начин:

„Песме игумана Мојсија нису народне песме него његови састави, често са крајњим а понекад и са унутрашњим сликом. Стих је вештачки десетерац, већином прозаичан и непеснички... То су ствари заповиштања доконог попа који нема ни мере ни укуса, нарочито кад почне с немогућим хиперболама да би истакао јунаштво Обрчића Рада у првој и Вановић Секуле у другој песми...“

³⁴ в. П. А. Ровински: *Грађа за историју Васојевића*, Нова Зета, год. прва, св. 12, 1889, 456—459; Ватрић Марјановић: *Архимандрит Мојсије Зечевић*. У књизи *Васојевићски главари. Неколико портрета*, Подгорица, 1929, 23—25; Мирко Варјактаревић, *Један од савјетника младог Његоша*, Зета, год. десета, број од 22. јануара 1939; Милисав Лутовац: *Мојсије Зечевић — Његошев сарадник*. Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књига 3, Цетиње, 1969, 97—108; Ђукан Н. Јоксимовић, професор: *Лик и дјелатност игумана Мојсије Зечевића и архимандрита Никодима Зечевића*, Иванград, Штампарија — Иванград, 1971, стл. 31, у формату осмине.

Посебно се захваљујем колеги, историчару Милораду Радевићу за низ драгоцених обавештења и податак о игуману Мојсију Зечевићу, његовој политичкој и књижевној активности.

наштва. Будући пореклом Херцеговац, имао је много, не само наклоности, већ и „слуша“ за брђанску етику, поимање јунаштва. Већ у будимскоме издању *Пјеваније*, Брђани су добили угледније место од Црногораца. Међутим, одређена сразмера ипак је поштована и спроведена. Прва верзија *Пјеваније*, могла се, дакле, условно уклопити у Петровићевску идеју стварања велике, уједињене Црне Горе. Лајпцишка верзија представља, међутим, чисто застрањивање. Милутиновић се враћа вилинским идејама о слободи, која постоји једино у вилином боравишту, у црногорским кршевима. Прва *Пјеванија*, са двадесет осам еписких песама, поштује одређен реципроцитет. Друга *Пјеванија*, са стотину седмдесет једном еписком тога реципроцитета нема. Лајпцишко издање је неконтролисани хвалоспев Брђанима.

За сва ова и оваква размишљања, налазимо потврду и на страницама црногорског алманаха *Грлица*. Прва годишта *Грлице* не заузимају одбојан став према Милутиновићу. На њиховим странама не одражава се ни наводни сукоб, који је у једном тренутку постојао између Његоша и његовога учитеља. За свога недугог излажења *Грлица* објављује прегршт Милутиновићевих песама. Противно некојој својој оријентацији и пракси, *Грлица* ће донети и информативан приказ Милутиновићеве драме *Дика Црногорска*, драме чији је пети чин, завршни, посвећен истрази потурица и који директно корсити Његош разрађујући *Горски вијенац*. *Грлица* доноси, у следу, у прва четири годишта (1835—1838) и омању, али занимљиву збирку еписких народних песама. Укупно је штампано једанаест песама. Највише их је обелодањено у прва два годишта — укупно седам песама; у првом четири, а у другом три песме. У трећој и четвртој години излажења, објављене су још четири песме, по две у сваком годишту.

Грличину малу песмарицу чине следеће песме: *Иван-бег Црнојевић и његови синови* (88—96), *Бој Црногорацах с Махмут-Пашом год. 1796. јулија 11. догођени* (97—109), *Бег Љубовић и Лазар Пецирен* (110—116). Као последња, четврта песма у 1835. години наштампана је песма „спјевана покојнијем Митрополитом Петром Петровићем Његошем на похвалу покојноме Кара-Ђорђију Петровићу (117—123). Као пета песма у *Грлици*, а прва у 1836. години, обелодањена је песма *О боју Рускоме и Турскоме код Чесме* (79—85); Шеста, односно друга песма јесте *Бој Црногорацах с Турцима, који се догодио 1756. год. Ноемвр. 25* (86—91). Песма је познатија под насловом који јој је Његош дао у *Огледалу српском — Стан полако Рогоје, много ти је обоје*. Седма, односно трећа песма је *Освета Кучка* (94—110). Прва у 1837. години, осма од почетка излажења јесте песма *Хајдуковање Томановић Вука, Турчина Гаврилова и Сима Радуловића* (53—66). Девета песма, друга у 1837. је *Узетак Будве о Троици* (67—74). Десета песма, прва у 1838. години јесте *Марко Краљевић и Цидовина Нина* (100—109), а последња једанеста црногорска попи-

јевка у *Грлици* и друга песма у 1838. години је *Мујо Серхатлија и Арапин* (110—124).

Песме у *Грлици* нису биле прочитаване у следу, а да се притом водило рачуна и које године су које песме штампане. Оно што је до сада написано о *Грлици* и песмама које садржи не помажу много у суштинском ишчитавању *Грличине* малене епске историјске песмарице.³⁵ Пре свега, мислим да *Грличину* збику црногорских јуначких попијевки треба намах поделити. Првих девет песама и потоње две чине посебне целине. Две последње песме, оне које су наштампане 1838. године, *Марко Краљевић и Нина Цидовина* и *Мујо Серхатлија и Арапин* јесу својерсно одавање почастии Сими Милутиновићу Сарајлији. *Грлица* није објавила никакав осврт на лајпцишку *Пјеванију* која је штампана крајем 1837. године. Објављујући две поменуте песме, обе из Милутиновићеве лајпцишке *Пјеваније*, *Грлица* означава штампане нове *Пјеваније црногорске и херцеговачке*. Но, и тада се упушта у мали полемички дијалог са Милутиновићевом збирком. У Милутиновићевој *Пјеванији*, Марков противник је Мина, а у *Грлици* његово име је доследно измењено у Нина. Милутиновићев запис потиче из Котора, од Гаша Ришњанина. Очигледно, уредник *Грлице* сматра, на основу властитих сазнања да је име које Милутиновић додјељује Марковом противнику погрешно, да није реч о Мини, већ о Нини. Да ли је ово уверење засновано на познавању песме Гаше Ришњанина из Котора, или је реч о давном спознавању песме која је опевала једнак сукоб, а у којој је Марков противник био Нина — немогуће је поуздано рећи.

Девет песама обелодањених у прва три годишта *Грлице* пружају другачију слику. Склон сам да верујем како четири песме штампане 1835. године, у првом годишту *Грлице* — јесу особен дијалог са Милутиновићевом *Историјом Црне Горе*. Будући да је 18. октобра 1834. године Његош издао проглас којим утврђује светитељски култ свога стрица (тело Петра Првог је откопано пошто се у сну јавио своме наследнику: тело је нађено потпуно очувано, а утврђено је и да „мирише“; утврдио је Петровдан, имендан владике Петра као дан обележавања култа) — Милаковић прави на страницама *Грлице* својерсни омаж Петру Првом Петровићу. Као прву, објављује Петрову песму о Иван-бегу и Ивановим синовима. Четврта песма у томе годишту *Грлице*, посвећена Карађорђу има уза се и напомену да је њен творац стари владика. Друга песма по реду — *Бој Црногорацах с Махмут-пашом год. 1797. јулија 11 догођени* — изузетно је бли-

³⁵ Радивоје Шуковић: *О алманаху Грлица, њеним сарадницима и уреднику*, Библиографски вјесник, Цетиње, 1976, 20—26; Јован Деретић: *Алманаси Вуковог доба*, Институт за књижевност и уметност — Вук Караџић, Београд, б.н., 123—124; Р. Шуковић је, пишући о *Грлици* у часопису *Стварање* (бр. 9—10 за 1963. годину, 272—282), утврдио, између осталог, да су црногорске јуначке попијевке праве, аутентичне народне песме.

ска песми коју је Петар Први засигурно испевао о истом догађају.³⁶ Трећа песма у следу у 1835. години јесте песма *Бег Љубовић и Лазар Пециреп*. Варијанта је објављена 1837. године у *Пјеванији*, под бр. 132. Милутиновић ју је записао од Миће Мехмедова у Бјелопавлићу. Вјерујем да је у *Грлици* изнова реч о песми чији је аутор Петар Први Петровић. Једнако мислим и за песму *О боју Рускоме и Турскоме код Чесме*. Варијанта је позната из Милутиновићеве лајпцишке *Пјеваније*. Милутиновић ју је забележио од Гаша Ришњанина у Котору. Штампана је под бр. 165 и насловом *Морски бој Русах с Турцима*. Варијанта у *Грлици* неспорно показује боље познавање историјских догађаја. Свакојачко је убедљивија. Следећу песму је засигурно испевао владика Петар Први Петровић. Преузета је из *Историје Црне Горе Симе Милутиновића*. Трећа песма у 1836. години, а седма од почетка излажења *Грлице* јесте *Освета Кучка*. Под тим насловом крије се песма добро знана из Његошевог *Огледала српског* — *Похара Жабљака (Огледало, бр. LV)*. Постоји мишљење да је сам Његош аутор песме (склонији сам да је приписем Петру Првом) и да ју је због тога преузео.³⁷ Осмој песми по реду, првој у *Грлици* за 1837. годину, певач такође није назначен. Но, чињеница је да је и ову песму Његош преузео из *Грлице* за 1837. годину, а девету у следу такође је преузео Његош, незнатно измењену. Објавио ју је у *Огледалу* под бр. LI (*Горско каре*). Омашком, у објашњењима уз *Огледало* изриком је речено: „Не зна се одакле је Његош узео песму за *Огледало*, Варијанту у Милутиновићевој *Пјеванији*, бр. 48 под насловом *Бој Црногораца са Французима у Боки*, саопштио је певач Бјелош Крстић“.³⁸

Девет песама обелодањених у прва три годишта *Грлице* мислим да потичу од владике Петра Првог Петровића, а свакако од најближих чланова породице Његош. Две песме штампане 1833. године обележавају, на себи својствен начин, штампање *Пјеваније црногорске и херцеговачке* у Лајпцигу 1837.

Све што је Милутиновић учинио у своме црногорском стваралачком раздобљу до 1837. године — углавном је добро, а свакојачко, прихватљиво учињено.

Милутиновићева, рецимо то драмским језиком, трагична кривица започиње суштински лајпцишким издањем. Године 1837, Милутиновић постаје отпадник од Петровићевске идеје и

³⁶ Петар I Петровић: *Фреске на камену, приредио Чедо Вуковић*, библиотека „Луча“, књига 13, Титоград, Графички завод, 1965, — *Бој с везиром Махмут-пашом (1796)* —, 432—441. Чини се да је реч о различитим песничким верзијама дела истог аутора.

³⁷ Јевто Миловић: *Да ли је Његош аутор пјесме „Освета Кучка“?*, *Стварање*, бр. 1, Титоград, 1966, 68—83.

³⁸ Н. Килибарда: *Објашњења уз Огледало српско*, четврто издање, 595.

концесије. Тако званом петом књигом *Српских народних пјесама*, Вук Караџић ће поћи Милутиновићевим стопама, трагајући за песмама о њему савременим збивањима.³⁹ Међутим, Вук Караџић, по обичају ради смишљено. Песме које он „сакупља“, прибира, јесу кодификоване династичке песме. Вук Караџић се држи светога правила: ради како тражи онај ко те плаћа. Међутим, како политичка (и династичка) ситуација у Црној Гори и Србији, није довољно јасна почетком шездесетих година, опрезни Вук не објављује пету књигу, иако је најављује.

СТИЦАЈЕМ УИСТИНУ ЧУДНИХ ОКОЛНОСТИ, Милутиновићева *Пјеванија* стећи ће, после 1837. године, двојакe противнике. С једне стране, политички (и на одређени начин административно) негираће је званична Црна Гора, односно кућа Петровића. У томе смислу, „народна песмарица“ — *Огледало српско* — означава ликвидацију претходне „народне песмарице“ — *Пјеваније црногорске и херцеговачке*, посебно оне из 1837. године, али практично обеју. Вукови пријатељи, поштоваоци, кивни су на Милутиновићеву *Пјеванију*, јер у њој, у лајпцишкој као и у будимској, виде покушај утука на Вука и његов рад. Вукове узгредне и тенденциозне забелешке о тобожњем Милутиновићевом кривотворењу песама, придодате његовим многобројним усменим обезвређивањима *Пјеваније*, учиниле су да од тренутка када „Вуковци“ преузимају кључне позиције у српској књижевној историографији, Милутиновић бива окужен, прокажен, одбачен. Милутиновићев концепт будућег јединства Црногораца и брдских племена био је, почетком четврте деценије деветнаестог века, политички неприхватљив. Песник је прешао чврсто омеђене, јасне просторе *Дике Црногорске и Историје Црне Горе*. Док је у *Дики* драматизовао кључне моменте ране црногорске историје, а у *Историји*, следећи причање, а некада диктат старога владике, исказивао претежно новију повест Црне Горе — лајпцишким издањем *Пјеваније*, Милутиновић се пустио у лично акцентовање значајних епизода из прошлости Црне Горе и Брда. Међутим, свеукупна ситуација се брзо мењала. Једна фаза послова била је окончана, друга је започињала. Отворио ју је мудро Његош преко новогa секретара Црне Горе и уредника алманаха *Грлице* — Димитрија Милаковића. Тако је 1835. године, непосредно после утврђивања светитељског култа старога владике Петра Првог Петровића, објављена и Петрова *Кратка историја о Црној Гори*. Њено штампање је било значајно већ због тврдње да јој је стари владика сам аутор. Свака реч, пу написана, другачије је звучала уз ново сазнање да је то реч светог човека.

Нови секретар Црне Горе, писар Његошев, како вели Вук Врчевић, наставио је, наизглед спонтано, писање црногорске и-

³⁹ Видо Латковић: *Питање Вукове пете књиге народних песама*, *Ковчежић*, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, књига прва, Београд, Вуксан и Доситејев музеј, 1958, 56—63.

сторије, довршавајући тиме рад Петра Првога. Милаковићева *Историја* наставила је тамо где је Петрова започела — на страницама званичног органа Црне Горе. Преглед црногорске историје и политичких збивања, Његошев секретар завршава годином 1830, односно временом када се са владичанског трона уклања Петар Први, а на њега ступа Петар Други Петровић Његош. Подржан од стана куће Петровића од црногорске владе, спис Димитрија Милаковића је прихваћен као веродостојан, акрибичан, у свакоме погледу обавештавајући. Као такав је преведен на италијански језик, у преводу Аугуста Казичића, а по речима самога Милаковића и на друге светске језике.⁴⁰ Милаковићева *Историја Црне Горе* биће штампана као посебна књига, са извесним изменама и допунама, 1855. за владе Његошевога наследника, кнеза Данила Петровића.

На Милаковићев текст објављен у *Грлици*, ослониће се Милорад Медаковић, пишући педесетих година деветнаестог века, *Повјесницу српскога народа од најстаријих времена до године 1850*.⁴¹ На Милаковићев спис ослониће се и Вук Караџић у одговарајућим деловима своје књиге *Montenegro und Montenegriner* објављеној 1837. године.

За трајања владичанства Петра Другог Петровића Његоша, окончан је рад на утврђивању темеља црногорске историографије. Кодификоване су битне поставке, заузет званичан став о величини учешћа Старе Црне Горе и Брда у стварању уједињене и велике Црне Горе. Напоредо са процесом кодификације, као његова неумитна последица, текао је, потихо, процес одбацивања апокрифних ставова. Милутиновићева *Пјеванија*, у оба своја издања, посебно у лајпцишском — било је апокрифно дело.⁴²

⁴⁰ Марко Драговић: *Покушај за библиографију о Црној Гори*, Цетиње, Књажевска црногорска државна штампарија, 1892, 29 (бр. 195); Р. Chotch: *Bibliografia del Montenegro*, pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa orientale in Roma, Bibliografie, 1, Napoli, Riccardo Ricciardi editore, 1924, 56.

⁴¹ Милорад Медаковић: *Повјесница Црне Горе од најстаријег времена до 1830*, Земун, Књигопечатна дра Данила Медаковића, 1950.

⁴² Искрпније о узајамности *Огледала српског и будимске и лајпцишке Пјеваније херцеговачке и црногорске*, в. Н. Љубинковић: *Огледало српско — утук на лајпцишку Пјеванију Симе Милутиновића*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књига 18/2, Београд, 1989, 197—201, и у студији (у рукопису): *Пјеванија црногорска и херцеговачка (будимска и лајпцишка): Симе Милутиновића Сарајлије. (Прилог проучавању народне поезије Вуковога времена)*, у поглављу: *Огледало српско — утук на лајпцишку Пјеванију Симе Милутиновића или сукоб два различита политичка концепта*, 159—181.